

Scheepsgeschiedenis negentiende eeuw

Ontrafeling van het patentregister

Af en toe komen er vragen bij mij binnen over schepen uit de negentiende eeuw. Zo kreeg ik een vraag van Cathy Bouma-Dykema naar schippers met de naam Baars uit Hindeloopen wiens afstammelingen begin vorige eeuw naar de VS zijn geëmigreerd. De scheepsmetingen, zoals ontsloten via de Liggers Scheepsmetingsdienst (LSD), beginnen pas in 1899, de kadasterinformatie begint in 1926. Er staan wel eerder gebouwde schepen in het LSD, maar de oudste stamt uit 1861. Ouder vind je ze dus niet en waar vind je dan de nodige informatie? Verzin een list
Tom Poes!

*Auteur George Snijder
Foto's auteur van stukken uit het archief van de gemeente Hindeloopen, tenzij anders vermeld*

Patentrecht of patentbelasting

Patent in deze betekenis heeft niets met patenten of octrooien te maken. Het was een belasting op het uitgeoefende beroep en gaf derhalve het recht om dat beroep uit te oefenen. Daarnaast was het een belasting met als maatstaf de activiteiten en de bezittingen van het bedrijf.

De wetten op het patentrecht zijn gebaseerd op het Franse 'droit de patente', ingesteld in 1791 na afschaffing van de gilden in Frankrijk. Dit werd in eerste instantie gezien als leges voor een vergunning om een beroep uit te mogen oefenen maar werd later een belasting op bedrijfsactiviteiten.

De gilden werden in 1798 in Nederland (toen onderdeel van de Bataafse Repu-

bliek) ook afgeschaft en in 1805 werd het patentrecht hier ingevoerd als onderdeel van het belastingstelsel. Vanaf 1819 was het patentrecht een belangrijke belasting. De wet, de tarieven en de beroepen die onder de wet vielen werden voortdurend aangepast zoals in 1823, 1832 en 1849.

Het 'register der patentschuldigen', hierna te noemen het patentregister, brengt alle commerciële en industriële activiteiten van een gemeente in kaart. In 1893 werd de patentbelasting afgeschaft en vervangen door onder andere de vennootschapsbelasting.

Schipperspatent

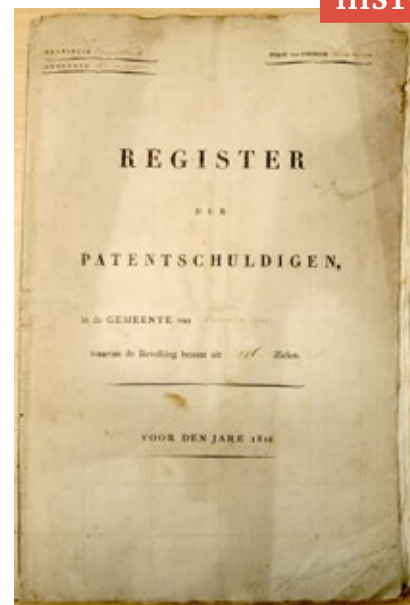
Wat nu met de schippers? In de wet van 1819 zijn 'schippers, schuitenvoerder en zeevarende lieden mitsgaders de veeren pontlieden' vrij van het 'patentregt'.

De Griffier C. ALBARDA, te Workum, zal bij publieke opveiling, aan den meersbiedenden profiteren te verkoopen:
 Een uitmuntend hegt en welgetimmerd SCHUITESCHIP, thans liggende binnen de Sluis te Hindeloopen, zijnde lang over steven 13 Elken 9 Palmen 1 Duim 6 Strepen (49 Vriescbe Scheeps Voeten), hol en wild naar advaant, met Zeil, beter als halffleuten, een Rok, Kluisfok, Deeg, Tonaw, Haak, Boomen en hegeen verder daarbij toe en ombehoort, zoo als hetzelfde staat bij schipper Siebe Dirks Baars te Hindeloopen, is bevaaren.
 Wie daarvan gading maken, komen op Woensdag den 28 Mei aanslaande, des namiddags ten 2 uren, in de herberg *het Vergulden Aeker*, te Hindeloopen, en koopen op Condities, die vooraft bij den Griffier en Schipper voornoemd, met verdere bevraging, te vertemen zijn.

Het 'uitmuntend hegt en welgetimmerd SCHUITESCHIP' van Siebe Dirks Baars uit Hindeloopen wordt via een publieke veiling verkocht
 Advertentie uit de Leeuwarder Courant van 27 mei 1823

20	Baars				Een overdekte praam, groot 12 tonnen volgens Rijksmeting
----	-------	--	--	--	---

De overdekte praam van 12 ton van Pieter Siebes Baars zoals opgetekend in het patentregister van 1823

Het register van Hindeloopen uit 1816

Bij de wet van 1823 vielen schepen en schippers voortaan ook onder het patentrecht. Schippers werden aangeslagen voor het laadvermogen, het tonnage, van hun schip. Het tonnage kon gemeten worden door de voorganger van de huidige scheepsmetingsdienst, maar vaak werd het tonnage ook opgegeven door de schipper.

De administratie van het patentrecht was de verantwoordelijkheid van de gemeenten. In de gemeentelijke archieven moeten daar dus, als de gemeentearchivarissen hun werk goed hebben gedaan, stukken van te vinden zijn. Door veel gemeentelijke herindelingen is het vaak wel zoeken naar de juiste plaats waar die archieven liggen. Zo liggen de archieven van Hindeloopen in Bolsward en moest een andere vraagsteller voor de gegevens van zijn voorouders uit Rossum naar het Regionaal Archief Rivierenland in Tiel.

De registraties verschillen, niet inhoudelijk maar qua vorm, en zijn allemaal handgeschreven dus het vraagt wel wat puzzelen. Een aantal archieven is al bekeken. Zo is een lijst met 200 Dordtse

schepen en schippers uit de patentregisters van 1827 bij het Regionaal Archief Dordrecht te vinden en ook Erfgoed Leiden heeft een lijst met de scheepseigenaren uit de patentregisters.

Schepen van Baars

De patentregisters van Hindeloopen zijn bewaard vanaf 1816. In het eerste register staan uiteraard geen schippers maar alleen patentschuldigen 'een opgave van de firma waarop de Handel, het Beroep, Bedrijf, of de nering wordt gedreven'. Daar staat inderdaad een Baars, en wel Siebe Dirks, zijnde 'Koopman in Turf beneden de f 3000,-', het bedrag dat zijn patenttarief bepaalt. In 1820 staat ook Pieter Siebes Baars geregistreerd als 'Koopman'. Tot 1823 staan er dus geen schepen geregistreerd.

Volgens een advertentie in de *Leeuwarder Courant* verkoopt Siebe Dirks Baars zijn schip in 1823. Omdat de patentregisters per jaar worden bijgewerkt, staat hij in het patentregister van dat jaar niet vermeld. Wel staat Pieter Siebes Baars er in als koopman met een schip dat zelfs gemeten is: 'Een overdekte praam groot 12 tonnen volgens Rijksmeting'.

Zo liggen de
archieven van
Hindeloopen in
Bolsward

Sierd de Boer is 'Eigenaar van een overdekt roefschip de Jonge Walle groot volgens eigen aangifte 19 ton varende tot vervoer van goederen der 2e Klasse'

Volgens de artikelen.	Straten, wijken en nummers der huizen.	N A M E N		A A N W I J Z I N G	
		de patentachteligen en opgave van de firma, waaronder de handel, het beroep, belang of de soring wordt gelieven.	de nietrechtelike deelgenooten en van degenen welke daarmede door de wet worden gelijkgesteld:	door de patentachteligen gelieven te worden toegegeven met uitzondering van de tegenwoordigen het deelen laterkelijk en bij de wet als grondslagen der klassificatie aangewaan.	
1	2	3	4	5	6
91	de Walle	Boer de Walle			Eigenaar van een overdekt roefschip de Jonge Walle groot volgens eigen aangifte 19 ton varende tot vervoer van goederen der 2e Klasse

Patent was een belasting op het uitgeoefende beroep

In het patentregister van 1824 staat er ook de naam van de praam bij: *de Hoop*. Waarschijnlijk ontbreken er wat registers maar in 1829 komen we Pieter weer tegen en staat er ook bij wat hij vervoert: 'Een overdekte Praam genaamd *de Hoop* door hem met turf en andere goederen bevarende wordende, groot volgens meetbrief twaalf tonnen. Eerste Afdeling.' Dat laatste geeft het patenttarief aan.

In 1840 komt er een lid van de familie Baars bij. Dirk Siebes Baars staat in het patentregister met een praam en in het patentregister van 1841 is de naam van de praam vermeld: *Jonge Siebe*.

Schippers 1830

Niet alleen de familie Baars was schipper in Hindeloopen. In het patentregister van 1830 staan naast Pieter Siebes Baars nog 18 scheepseigenaren vermeld (zie kader). Uiteraard zijn het houten en relatief kleine schepen.

Opvallend is dat de meeste schepen gemeten zijn, terwijl (zie verder) later blijktbaar de meting niet gebruikt wordt om het tonnage op te geven maar op het woord van de schipper vertrouwd wordt.

Schippers 1842

Het is interessant om de lijsten met schippers van verschillende decennia te vergelijken. In 1842 staan er twintig schippers in het register, maar voor slechts een deel zijn het dezelfde schippers als in 1830. Wel staan er familieleden van die schippers uit 1830.

Familierelaties zijn soms lastig uit te zoeken, zeker omdat nog niet alle aktes van de burgerlijke stand digitaal beschikbaar zijn. Die wel beschikbaar zijn, zijn onder andere te vinden op www.allefriezen.nl of www.wiewaswie.nl.

Wat ook opvalt is dat er vijf schepen in staan die allerlei bulk vervoeren zoals mest, aardappels, brandstoffen (ongetwijfeld turf) en modder. Met dat laatste wordt afgegraven terpaarde bedoeld. Het afgraven van terpen kwam rond het midden van de negentiende eeuw op gang in Friesland.

Eind negentiende eeuw

In het patentregister van Hindeloopen van 1893-1894 staan acht scheepseigenaren. Daarvan komen er twee voor in de liggers van de Scheepsmetingsdienst: Willem Glashouwer, eigenaar van een overdekt tjalkschip *de Vrouw Geertje* groot 74 ton 'volgens eigen meeting', vervolgens gemeten in 1917 (scheepsmeting L14,61N) en het schip van Sierd de Boer, *de Jong Walle*, een overdekt roefschip 'groot volgens eigen aangifte 19 ton varende tot vervoer van goederen der 2e Klasse', is in 1900 gemeten (scheepsmeting S50N met een nieuwe eigenaar). Bij beide schepen is te zien dat de scheepsmeting hoger uitkomt dan wat de schippers zelf opgaven: 83 ton in plaats van 74 ton van *de Vrouw Geertje* en 23 ton in plaats van de 19 ton die De Boer

Scheepstimmerman Yntje Wybrands met zijn zoon Douwe, 14 jaar oud, als 'arbeid-verrichtend persoon' in het patentregister van 1909

opgaf. Nu zijn de meetmethodes ook verschillend, maar minder ton is wel minder patentbelasting.

Kinderarbeid

Niet alleen de schippers zijn genoemd, maar alle beroepen die een patentrecht nodig hebben, staan in de patentregisters. Dus ook de scheepsbouwer(s), en de scheepstimmerlui.

Zoals Yntje Douwes Wybrands, schuitenverhuurder en scheepstimmerman, met in Hindeloopen een scheepstimmerwerf. Hij staat in het patentregister van 1898/1899 met zijn werknemers Jochum Deinum en Johannes Mulder. Zij staan geregistreerd onder het kopje 'Aanteekeningen betreffende de arbeid-verrichtende personen tussen 12 en 16 jaren.' Jochem is geboren in mei 1883 en is 15 jaar, Johannes is geboren in november 1887 en is maar 11 jaar.

In het register van 1909 staat nog maar één werknemer: Douwe Wybrands, geboren in december 1895 en dus 14 jaar. Dit is de zoon van Yntje, de scheepstimmerman. De werktijden zijn ook gegeven. Douwe werkt van 6.00 tot 8.00 uur, dan van 9.00 tot 12.00, van 13.00 tot 16.00 en van 16.30 tot 19.00 uur. Er staat niet bij hoeveel dagen per week er gewerkt wordt. Misschien heeft hij 's zondags vrij en mag hij 's zaterdags wat eerder stoppen?

Dus ...

Die oude stukken bevatten veel interessant materiaal. Ik ben natuurlijk niet de

eerste die dat ontdekt, maar het laat wel zien dat voor het onderzoek naar schepen uit de negentiende eeuw, zeker als het om schipperende voorouders gaat, er nog veel te vinden is in de gemeentelijke archieven. Soms is er ook een verband te leggen met de scheepsmetingen uit de twintigste eeuw.

(Voor het uitgebreide verhaal over patentrecht, zie website szho.nl.) ■

Referenties

Archief van de gemeente Hindeloopen 1600-1927, inventaris nummer 620 t/m 622 (onderdeel van het archief van de gemeente Südwest Fryslân in Bolsward) Klep, P.M.M., Lansink, A. en Terwisscha van Scheltinga, W.F.M. (1987). De registers van patentplichtigen, verschenen in de serie Broncommentaren II, 1^e herziene versie, p.p. 15-40. Den Haag: Stichting Archief Publikaties (bevat ook een uitgebreid literatuuroverzicht)

<https://erfgoedcentrumzutphen.nl/ontdekken/ontdek/informatiebladen/116-patenten>

<https://www.erfgoedleiden.nl/collecties/uw-verhalen/uw-verhalen/verhaal/id/251>

Schippers 1830

Yntje Douwes Wybrands is volgens het patentregister verhuurder van pramen en volgens de aktes van de burgerlijke stand scheepstimmerman. Ook Hendrik Vrolijk verhuurt zijn open praam van 4 ton.

Er zijn drie beurtschippers:

Cornelis Hunia, vaart met een open praam genaamd de Snelheid van 5 ton tussen Hindeloopen en Workum heen en weer. Albert Postma heeft een veerschip genaamd de Jonge Sem van 10 ton en vaart een beurdienst tussen Hindeloopen, Leeuwarden en Sneek. Wiebren Hartmans Wybrands tenslotte vaart met een overdekt veerschip van 6 ton op Harlingen.

Naast één relatief groot visserschip (24 ton) van Heije Wijngaarden zijn er drie turfschippers waaronder Pieter Baars. Vier schepen vervoeren 'alle soorten van goederen' met een grootte variërend van 5 tot 34 ton. En tenslotte zijn er twee schepen die 'Heij en dijkwerkers gereedschappen' vervoeren. Voor welke dijk heb ik nog niet kunnen ontdekken.